УДК 811.161.2’373.612.2+821.161.2.09

Алла Мединська

ФОРМУВАННЯ МЕТАОБРАЗІВ У ВІРШІ „ЗАВЖДИ ТЕРНОВИЙ ВІНЕЦЬ…” ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Аналізується семантична зв’язність лінгвістичних засобів різних рівнів (фонетичного, лексичного, строфічного) у вірші Лесі Українки „Завжди терновий вінець...”, пояснюється порядок формування і сприйняття метаобразів, пов’язаних з композицією вірша, розташуванням та взаємозв’язком його складових частин.

Ключові слова: поетичний стиль, вірш „Завжди терновий вінець...”, ейдологія, вербалізований образ, метаобраз, структура образу, семантична структура вірша, семантична зв’язність, лінгвістичні засоби образу, актуалізація сем, конотація.

Формалізація побудови художнього твору є метою лінгвопоетичного аналізу. Оскільки науково обґрунтованої теорії образів у сучасній стилістиці художнього твору немає, то прикладні дослідження образної структури конкретних творів є дуже актуальними,– так накопичується матеріал для майбутніх узагальнень.

У лінгвопоетичному аналізі вірша Лесі Українки „Завжди терновий вінець / буде кращий, ніж царська корона…” використовується термін **метаобраз**, уведений у науковий обіг Ю. С. Степановим [6]. На нашу думку, поняття метаобразу є ключовим у створенні сучасної ейдології. Коли об’єднати текстову категорію семантичної зв’язності з поняттям творення метаобразів, пов’язаних із певними композиційними структурами, то формалізація будь-якого тексту стає справою техніки мовностилістичного розбору.

Метою цього дослідження є визначення метаобразів шляхом установлення сутності семантичної близькості різнорівневих мовних елементів ланцюжка зв’язного тексту, що становить композиційний елемент вірша Лесі Українки „Завжди терновий

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

вінець…” Щоб цю мету реалізувати, слід розв’язати кілька завдань: витлумачити поняття метаобразу; деталізувати сутність поняття семантичної зв’язності в аспекті мети дослідження; визначити використані Лесею Українкою найбільш значущі мовні засоби, у значенні яких актуалізовано семи, які формують метаобрази.

Метаобрази – це образи-узагальнення, які передаються без позначення за допомогою слів, невербалізовані, проте реальні, конкретні, співвідносні з композиційними структурами. Такі óбрази сприймаються читачем підсвідомо, від їх сприйняття залежить повнота й глибина розуміння тексту [6, 291]. У процесі лінгвостилістичного аналізу метаобрази можна визначити й назвати шляхом виявлення й абстрагування повторюваних елементів у значенні вербалізованих образів. Авторські мовленнєві засоби скеровують ментальну діяльність реципієнта до сприйняття додаткової імпліцитної інформації – конотацій.

І вербалізований, і метаобраз мають однакову структуру: ім’я образу + виділена автором ознака (у широкому розумінні: дія, ознака дії, ознака самого предмета тощо). Ім’я образу – назва об’єкта думки (предмета, явища, опредмеченої дії, ознаки). Ім’я метаобразу визначається шляхом з’ясування сутності семантичного „струмування” (зв’язку) у значеннях імен вербалізованих образів чи метаобразів нижчого рівня. Атрибут/атрибути метаобразу визначається шляхом з’ясування спільного семантичного компонента повторюваних ознак вербалізованих образів [3]. Щодо рівнів семантичної зв’язності ми поділяємо думку Н. М. Трошиної про те, що семантична зв’язність виявляється як у синтагматиці, так і в парадигматиці художнього тексту [7, 158]. Семантична зв’язність – це повне чи часткове відтворення елементів значення (сем) на основі їх структурно-семантичної чи функціонально-семантичної близькості [9, 36; 1, 5–14; 5, 380]. Л. М. Мурзін так писав про семантичну зв’язність: „За своїм характером зв’язність художнього тексту радше внутрішня, ніж зовнішня. Вона здійснюється, так би мовити, на рівні підтексту і має семантичну природу: повторюються не стільки ті чи інші

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

одиниці мови, скільки їх семантичні компоненти" [4, 140]. Отже, під час визначення участі мовних засобів у творенні метаобразів слід зосереджуватися насамперед на спільному чи певним чином співвідносному в семантиці засобів різних мовних рівнів. Щоб реалізувати мету нашого дослідження, слід виділити семантичну зв'язність у номінаціях референтів та семантичну зв'язність в описах референтних ситуацій.

Існує дві редакції вірша Лесі Українки „Завжди терновий вінець…" Перша – автограф, датований 30. XI. 1900, друга – текст, опублікований у збірці „Відгуки" 1902 року. За ідейно-тематичним змістом, формою ці редакції різняться.

Об'єктом нашої уваги є текст, який увійшов до збірки „Відгуки" [8, 149–150].

Композиційно це структура із чотирьох строф: трьох восьми- та однієї дванадцятивіршової. Написана поезія гекзаметром з пентаметром. Такий розмір є одним з чітко семантично забарвлених, це знак установки на „щось античне", „розмір, що передає величне та поважне враження" [2, 153]. Отже, в інтегративному ритмічному образі (об'єкті, про який ідеться у творі) актуалізується значення важливості текстового образу для автора.

Метаобраз, який передається першою строфою, можна виразити так: страждання за відмінні від панівних погляди на облаштування світу ніколи не знеціняться. Таке громіздке формулювання викликане значною кількістю відтворюваних, повторюваних у значеннях мовних засобів значеннєвих елементів. Так, у структурно-семантичному паралелізмі перших двох речень, частин останньої складної синтаксичної конструкції першої строфи, реалізується значення постійності, вираженої змістом мовних засобів антитези. У значеннях вербалізованих образів протиставляються семи 'страждання', 'влада', 'перевага', 'слава'. З одного боку, *терновий вінець*, *путь на Голгофу* – фразеологізми на позначення символів страждання, мук; з другого,– *царська корона, хід тріумфальний* – вирази, які символізують суспільний устрій, панівні верстви, владу. Проти-

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ставлення реалізується за допомогою зіставних конструкцій зі сполучником *ніж*: *ніж царська корона, ніж хід тріумфальний.* Назви образів об'єднуються семою 'страждання', тому іменник **страждання** стає ім'ям реконструйованого метаобразу, референтом ситуації, яка осмислюється. За допомогою інверсії обставини дії *завжди* й анафори цього слова у двох сусідніх реченнях акцентується значення постійності ознаки, яка актуалізується в об'єкті осмислення. Присудки-ознаки виражаються формами вищого ступеня прикметників „хороший", „величний": *кращий, величніша.* Отже, стверджується постійна перевага, постійна незмінна вища цінність об'єкта думки над об'єктом зіставлення. У складній синтаксичній конструкції із сурядно поєднаними частинами з часовими відношеннями послідовності й одночасності, з присудками, вираженими різночасовими формами дієслова „бути" (*було* – мин. час; *буде* – майб. час) й однорідними підрядними частинами знову акцентуються значення постійності, всечасності. За допомогою анафори *так* на початку двох передостанніх віршових рядків посилюється аспект ствердження, упевненості, переконаності авторки вірша в попередньо висловленому.

Засобами другої строфи аналізованого вірша Лесі Українки формується такий метаобраз: істинно вартісним страждання стає тоді, коли людина вільно, з власної волі, свідомо, без розголосу обирає шлях і не говорить про це, не хизується цим. Починається строфа – складна синтаксична конструкція – сполучником *але*, який сигналізує про зіставлення, а частка *лиш* у цій структурі є показником певного обмеження, вибірковості у значенні об'єкта думки. Сутність вибірковості з'ясовується за допомогою лексичних засобів. Протиставляючи синоніми *вінець – плетениця*, Леся Українка акцентує увагу на сутнісній різниці в стражданнях різних людей і називає обставини, за яких страждання набуває вищої краси, стає істинно вартісним. У підрядній частині умови до імені образу (*людина*) додається епітет *вільна душею* (наголошується на вільному виборі життєвого шляху); до присудка-метафори *квітчається терном* додано обставину способу дії *по*

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

волі, тобто робиться особливий акцент на значенні самостійності страдницького вибору, а відокремлена обставина-метафора *тямлячи вищу красу* разом з наступним зіставленням і підрядним займенниково-співвідносним реченням (*ніж та, що кричить на майданах*) в образі справді „цінного", істинно „красивого" страждання акцентує його некрикливість, непоказний характер. Призначення прямої мови краси, що *кричить на майданах* (метафора), у цій строфі – ввести образ доступного (*я кожному в руки даюся*), несправжнього, легкого життєвого шляху, шляху „напоказ".

У результаті сприйняття третьої строфи в метаобразі страдницького шляху ще раз акцентується усвідомленість вибору (*коли тямить людина*; у попередній строфі був дієприслівник від цього ж дієслова – *тямлячи*), але за допомогою підрядних зв'язків у частинах складної конструкції додаються умови, за яких страждання стає „величним": усвідомлений вибір (підрядне речення умови) мети й напрямку руху (дві однорідні з'ясувальні підрядні частини). Відокремлені обставини умови *не прагнучи інших тріумфів, / знаючи іншу величність* ще більше конкретизують образ істинного борця: він не може прагнути слави, визнання (*інших тріумфів*). За допомогою прямої мови, що приєднана до підрядної означальної частини з'ясувальною інтонацією, як і в попередній строфі, вводиться допоміжний метаобраз людини, яка вважає свій шлях благословенним, освяченим (*я з ласки бога цариця*) і сповіщає всім про це (*гукає*). Завдяки повтору форм означального займенника **інший** (*інших, іншу*), вживанням словосполучення *іншу величність* відкидається думка про богообраність, освяченість шляху; власне, цим знову наголошується на усвідомленості вибору.

Остання строфа за змістом поділяється на дві частини. Перший восьмивірш – метаобраз людини, яка, випадково ставши на шлях боротьби, марно страждає. За структурою це період, у першій частині якого ампліфіковані присудки, обставини способу дії, підрядні частини мети насамкінець передають риси випадкового борця, який не з власної волі, не усвідомлюючи

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

обрав життєвий шлях. Лексичне наповнення конструкції допомагає дуже точно і вичерпно схарактеризувати таку людину: по-перше, шлях був обраний не самостійно, без готовності до самопожертви (*без одваги й без волі*), справді випадково (присудок *заблукався* цю випадковість імплікує), інверсований дистантний епітет *згубливу* в кінці другого рядка підсилено виражає неусвідомленість шляху, оскільки людина не готова до випробувань; по-друге, вона безборонна, безсила перед труднощами (*плачучи гірко від болю, / дає себе тернові ранить, сили не маючи тільки, / аби від тернів боронитись*) – епітет *гірко,* конструкція для передачі пасивності в боротьбі *дає себе тернові ранить*, перифраз-метонімія *аби від тернів боронитись* – усе це засоби не випадкові, кожен з них на своєму місці несе увібрані при формуванні авторської думки необхідні семантичні нюанси. Завершується період авторським риторичним звертанням – констатацією непотрібності несвідомої боротьби: *Боже, пожалься тої крові, / що марно колючки напоїть!* У розгорнутій метафорі йдеться не тільки про марність жертви, але й ще раз наголошується на пасивності в боротьбі: *кров<u>і</u>, <u>що</u> марно колючки <u>напоїть!</u>* (сама кров напоїть колючки). Чотиривірш, яким закінчується поезія,– це метаобраз людини, яка живе у своє задоволення, не задумуючися про високі ідеали. Просте ускладнене речення з інверсованою обставиною способу дії у формі вищого ступеня порівняння, якою, власне, на шкалі цінностей метаобраз, цією композиційною частиною сформований, ставиться вище, ніж образ марної жертви, тому що хоч *комусь* така людина може принести радість. За допомогою метафори *Ліпше б вона* [кров – *А. М.*] *на обличчі / краскою втіхи заграла, / очі комусь звеселяючи* – розкривається більша привабливість останнього метаобразу твору порівняно з попереднім.

У цілому ж, узагальнивши семантику метаобразів композиційних частин проаналізованого вірша Лесі Українки, можна сформувати судження, яке виражається цілісним текстом, тобто концепт вірша „Завжди терновий вінець…” – людина, яка

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

свідомо страждає за тверді переконання в утвердженні ідеалів, – істинно велична й красива.

Отже, і ритмічна організація, і архітектоніка вірша, і структура (складність, розгалуженість речень, порядок їх розташування, порядок розміщення компонентів у них, різновиди відношень між частинами, ускладнення частин, їх лексичне наповнення з різноманітними повторами, відбором із синонімічних рядів, творенням тропів, використання окремих форм тощо – усе це відтворює розвиток й аспекти авторської думки і становить програму її формування та декодування.

Аналіз формування метаобразів у поезіях одного автора, у стилях різних поетів допоможе скласти уявлення про зв'язок ментальних структур із мовленнєвими, про закономірності образотворення в поезії, художній літературі в цілому.

Література

1. Гак В. О семантической организации повествовательного текста // Лингвистика текста / Отв. ред. И. И. Чернышева // Тр. Моск. гос. пед. ин-та ин. яз.– Вып. 103.– М., 1976.– С. 5–14.

2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.– К.: ВЦ „Академія", 1997.– 752 с.

3. Мединська А. Метафорична парадигма поеми Тадея Карабовича „Атлантида" // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2006.– № 6.– С. 219–227.

4. Мурзин Л. Художественное произведение как связный текст // Науч. тр. Куйбышев. гос. пед. ин-та.– 1976.– Т. 180. Актуальные вопросы лексики и грамматики современного русского языка.– С. 136–140.

5. Слухай (Молотаева) Н. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко.– Киев.: Б. и., 1995.– 486 с.

6. Степанов Ю. С. Французская стилистика.– М.: Высш. шк., 1965.– 355 с.

7. Трошина М. Н. Семантическая связность и нормативность поэтического текста: Очерки лингвистической поэтики / Отв. ред. А. Н. Кожин.– М.: Б. и., 1985.– С. 115–160.

8. Українка Леся. Завжди терновий вінець… // Українка Леся. Твори: В 2 т.– Т. 1: Поетичні твори; Драматичні твори.– К.: Наук. думка, 1986.– 608 с.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

9. Фивегер Д. Лингвистика текста в исследованиях ученых ГДР // Синтаксис текста: Сб. ст. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / Отв. ред. Г. А. Золотова.– М.: Б. и., 1979.– С. 36.

Medynska A. The Formation of Meta-Images in Lesya Ukrainka's Poem "Always the Crown of Thorns…"

The article analyses the semantic coherency of the linguistic means of different levels (phonetic, lexical, syntactic and strophic) in the poem by Lesya Ukrainka "Always the crown of thorns…" It explicates the order of formation and perception of the meta-images related to the poem's composition, the disposition and interrelation of its composites.

Key words: poetic style, the poem "Always the crown of thorns…", eidology, verbalized image, meta-image, the structure of the image, the compositional structure of the poem, the semantic coherency, the linguistic means of the images, the actualization of the "sems", the connotation.

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com